

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI OMOGRAF VA GETERONIMLAR XUSUSIDA

Jo'raeva Zuleyxa Ag'amuratovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shaxri

Turon universiteti G'arb tillari kafedrası

Lingvistika fakulteti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Xamrayeva M. G'

E-mail: skromnik88@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillaridagi omograf va geteronimlarning chuqur qiyosiy tahliliga bog'langan. Unda ushbu til birliklarining batafsil ta'riflari, mavjud tasniflari, fonetik va semantik xususiyatlarining lingvistik va madaniy jihatlari bilan birga atroflicha ko'rib chiqilgan. Shuningdek, omograf va geteronimlarning kognitiv idrok etishdagi murakkab o'rni, leksik ambiguiyani hal qilish mexanizmlari hamda badiiy adabiyotda turli uslubiy ma'nolarni yaratishdagi ko'p qirrali qo'llanilishi keng tahlil etilgan. Maqolada ikki til misolida omograf va geteronimlarning paydo bo'lish sabablari, ularning o'xshash va farqli jihatlari chuqur lingvistik tadqiqotlar asosida yoritib berilgan.

Tayanch so'zlar: Omograf, geteronim, qiyosiy tahlil, kognitiv tilshunoslik, leksik ambiguiya, badiiy adabiyot, uslubiy vosita.

Abstract: This article is devoted to a deep comparative analysis of homographs and heteronyms in English and Uzbek. It provides detailed definitions of these language units, existing classifications, phonetic and semantic features, along with linguistic and cultural aspects. It also extensively analyzes the complex role of homographs and heteronyms in cognitive perception, mechanisms for resolving lexical ambiguity, and their versatile use in creating various stylistic meanings in fiction. The article sheds light on the

reasons for the emergence of homographs and heteronyms in the example of two languages, their similarities and differences based on in-depth linguistic research.

Keywords: Homograph, heteronym, comparative analysis, cognitive linguistics, lexical ambiguity, fiction, stylistic device.

Аннотация: Статья посвящена углубленному сравнительному анализу омографов и гетеронимов в английском и узбекском языках. В нем приводятся подробные определения этих языковых единиц, существующие классификации, а также всесторонний обзор их фонетических и семантических свойств, а также лингвистических и культурных аспектов. Подробно анализируется также сложная роль омографов и гетеронимов в когнитивном восприятии, механизмы разрешения лексической неоднозначности и их многогранное использование в создании различных стилистических значений в художественной литературе. В статье на основе глубоких лингвистических исследований на примере двух языков рассматриваются причины появления омографов и гетеронимов, их сходства и различия.

Ключевые слова: Омограф, гетероним, сравнительный анализ, когнитивная лингвистика, лексическая неоднозначность, художественная литература, стилистический прием.

Ma'lumki, omonimiya tilshunoslikning muhim va serqirra hodisasi sifatida, turli tillarning leksik tizimida o'ziga xos ko'rinishlarga ega. Xususan, omonimiyaning ikki asosiy turi – omograflar (yozuvi bir xil bo'lgan, ammo talaffuzi va ma'nosi butunlay farq qiluvchi so'zlar) va geteronimlar (yozuvi bir xil bo'lgan, ammo talaffuzi va ma'nosi farq qiluvchi so'zlar) til o'rganuvchilar, tarjimonlar va tilshunoslar uchun doimiy qiziqish uyg'otib kelgan. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, omograf va geteronimlar kundalik nutqda va yozma matnlarda sezilarli o'rin egallaydi va ularni noto'g'ri talqin qilish kommunikativ buzilishlarga hamda tarjima jarayonida xatoliklarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda ingliz va o'zbek tillarining leksik semantikasi, ko'p ma'nolilik va omonimiya kabi hodisalar intensiv

o'rganilmoqda [Ullman 1962; 55]. Biroq, ushbu tillardagi omograf va geteronimlarning qiyosiy tahlili, ularning kognitiv va uslubiy jihatlari hali yetarli darajada o'rganilmagan.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi ham aynan shunda namoyon bo'ladi. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi omograf va geteronimlarning lingvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning kognitiv idrok etilishini ochib berish hamda badiiy adabiyotda qo'llanilishining uslubiy imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Omograflar va geteronimlar omonimiyaning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, *omograflar* (yunoncha *homos* – bir xil va *graphō* – yozaman) – yozuvi butunlay bir xil, ammo talaffuzi va ma'nosi farq qiluvchi so'zlar hisoblanadi [Pinker 1994; 67]. *Geteronimlar* (yunoncha *heteros* – boshqa va *onyma* – ism) – yozuvi bir xil, ammo talaffuzi va ma'nosi farq qiluvchi so'zlarga aytiladi [Fromkin 2000; 89]. Omonimiya hodisasi ko'p ma'nolilik (polisemiya) va omofoniya (talaffuzi bir xil, yozuvi va ma'nosi farqli bo'lgan, ammo grammatik jihatdan bir xil bo'lgan so'zlar) bilan o'zaro bog'liq. Ularning o'rtasidagi farqlarni aniq belgilash semantik tahlil uchun muhim ahamiyatga ega [Ullman 1962; 55].

Ingliz va o'zbek tillarining fonetik tizimlaridagi tub farqlar bu tillardagi omograflarning soni, tarkibi va xususiyatlarida o'z aksini topadi. Ingliz tili boy unlilar tizimi, diftonglar va undoshlarning turli kombinatsiyalari hisobiga ko'plab omograflarga ega. Masalan, *lead* [li:d] (yetaklamok) va [led] (qo'rg'oshin) kabi butunlay turlicha talaffuz va ma'nolarga ega. Boshqa misollar: *tear* [tɪər] (ko'z yoshi) va [teər] (yirtmok), *bow* [baʊ] (kamon) va [boʊ] (egilmok), *read* [ri:d] (o'qimok) va [red] (o'qidi), *wind* [wɪnd] (shamol) va [waɪnd] (o'ramok), *close* [kloʊz] (yopmok) va [kləʊs] (yaqin), *desert* ['dezərt] (sahro) va [dɪ'zɜ:t] (tark etmok), *minute* ['mɪnɪt] (daqqa) va [maɪ'nju:t] (kichik), *row* [roʊ] (qator) va [raʊ] (janjallashmok), *sewer* ['su:ər] (kanalizatsiya) va ['səʊ] (tikuvchi). Ushbu omograflar nutqda ambiguiyaga olib kelishi mumkin, ayniqsa kontekst yetarli bo'lmagan hollarda.

O'zbek tilida unlilar soni nisbatan kamroq bo'lsa-da, undoshlar tizimi o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramay, omograflar o'zbek tilida ham mavjud. Misol sifatida yozuvi bir xil, ammo talaffuzi va ma'nosi farq qiluvchi ot (ism) va (hayvon), tosh (qattiq jism) va (vazn toshi), soz (musiq asbobi) va (yaxshi holatda), yoz (fasl) va (yozmoq), qosh (tana qismi) va (yon), chop (yugurish) va (kesmoq) kabi so'zlarni keltirish mumkin. Bu misollar o'zbek tilida ham yozuvdagi bir xillik turli ma'nolarni ifodalashini ko'rsatadi.

Geteronimlar ko'proq yozuv tizimi va urg'u xususiyatlari bilan bog'liq holda shakllanadi. Ingliz tilida urg'uning o'zgarishi so'zning ma'nosini va grammatik kategoriyasini keskin o'zgartiradigan ko'plab geteronimlar mavjud. Bularga record ['rekərd] (ot – yozuv) va to record [rɪ'kɔ:rd] (fe'l – yozmoq), present ['prezənt] (ot – sovg'a) va to present [pri'zent] (fe'l – taqdim qilmoq), object ['ɒbdʒɪkt] (ot – obyekt) va to object [əb'dʒekt] (fe'l – e'tiroz bildirish), conduct ['kɒndʌkt] (ot – xulq-atvor) va to conduct [kən'dʌkt] (fe'l – boshqarmoq), live [lɪv] (sifat – jonli) va to live [laɪv] (fe'l – yashamoq), refuse ['refju:s] (ot – chiqindi) va to refuse [rɪ'fju:z] (fe'l – rad etmoq), content ['kɒntent] (sifat – mamnun) va content [kən'tent] (ot – mazmun), perfect ['pɜ:rfɪkt] (sifat – mukammal) va to perfect [pə'fekt] (fe'l – takomillashtirmoq), produce ['prɒdju:s] (ot – mahsulot) va to produce [prə'dju:s] (fe'l – ishlab chiqarmoq), subject ['sʌbdʒɪkt] (ot – mavzu) va to subject [səb'dʒekt] (fe'l – duchor qilmoq) kabi misollar kiradi. Ushbu geteronimlar yozuvda bir xil bo'lsa-da, talaffuzdagi urg'u farqi orqali semantik jihatdan ajralib turadi.

O'zbek tilida geteronimlar ingliz tiliga nisbatan kamroq uchraydi. Ba'zi misollar sifatida yozuvi bir xil bo'lgan, ammo talaffuzdagi kichik farqlar bilan ajralib turadigan so'zlarni keltirish mumkin. Masalan, olma (meva) va (fe'lining buyruq mayli), yoz (fasl) va (fe'lining buyruq mayli), kir (chiqindi) va (fe'lining buyruq mayli), tuz (oziq-ovqat) va (fe'lining buyruq mayli), o't (o'simlik) va (fe'lining buyruq mayli), un (mahsulot) va (fe'lining buyruq mayli), Ushbu misollar o'zbek tilida ham yozuvdagi bir xillik talaffuzdagi farq bilan turli ma'nolarni ifodalashini ko'rsatadi.

Omograf va geteronimlarni idrok etish inson kognitiv tizimi uchun muhim vazifalarni yuklaydi. Omograflarni eshitganda, tinglovchi bir xil tovush shakliga ega bo'lgan bir nechta leksik birliklardan kontekstga, semantik bilimlarga va pragmatik ko'nikmalarga tayangan holda mos keladigan ma'noni tanlashi kerak. Bu jarayon psixolingvistika leksik ambiguiyani hal qilish deb ataladi va insonning leksik xotirasida ma'nolarning faollashuvi va ulardan birining tanlanishini o'z ichiga oladi [Fauconnier & Turner 2002; 156; Kutas & Federmeier 2011; 675].

Geteronimlarni o'qiganda esa, o'quvchi yozuvdagi bir xillikka qaramay, so'zning qaysi ma'noda ishlatilganini aniqlash uchun sintaktik tuzilish, so'z tartibi va semantik muhitga e'tibor qaratadi. Ingliz tilida urg'uning pozitsiyasi geteronimlarning ma'nosini farqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, omograf va geteronimlar insonning tilni qayta ishlash mexanizmlari va ma'no yaratish qobiliyatini o'rganish uchun qimmatli material hisoblanadi [Lakoff 1987; 98].

Kategoriya	Ingliz tili (misollar)	1-talaffuzi	2-talaffuzi	O'zbek tili (misollar)
Omograflar	lead	[li:d]	[led]	ot
	tear	[tiər]	[teər]	tosh
	bow	[baʊ]	[bou]	soz
	read	[ri:d]	[red]	yoz
	wind	[wɪnd]	[waɪnd]	qosh
	close	[kləʊz]	[kləʊs]	chop
Geteronimlar	record	['rekərd]	[rɪ'kɔ:rd]	olma
	present	['prezənt]	]	yoz
	object	['ɒbdʒɪkt]	[prɪ'zent]	kir
	conduct	['kɒndʌkt]	] [əb'dʒekt]	tog'
	live	[lɪv]	[kən'dʌkt] [laɪv]	tuz

Omograf va geteronimlar badiiy adabiyotda nafaqat soʻz oʻyinlari va yumor yaratish uchun, balki maʼnoning chuqurliligini ochish, obrazlilikni kuchaytirish va oʻquvchining diqqatini soʻzning turli qirralariga qaratish uchun ham muhim uslubiy vosita sifatida keng qoʻllaniladi.

"Xamsa" lirikasida Navoiy hazratlari koʻz soʻzini ham koʻrish aʼzosi, ham buloq maʼnosida koʻp marta qoʻllaganlar. Masalan:

Koʻzimdin oqar har dam seli ashkim,

Ki daryo toʻlqini andin nihon erur [Navoiy 1987; 102].

Bu misrada koʻz soʻzi ham yosh manbai (koʻzdan oqqan yosh), ham beqiyos goʻzallik timsoli (koʻzning jozibasi) sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu omografik boylik sheʼrga chuqur maʼno qatlamini beradi.

"Oʻzbekchasiga" sheʼrida shoir yoʻl soʻzini geteronim sifatida turli maʼnolarda ishlatadi:

Yoʻl top, ey dil, necha ming yillar yoʻlding,

Bu misolda yoʻl soʻzi birinchi misrada manzil, hayot yoʻli maʼnosida kelsa, ikkinchi misrada azob bilan ezmoq maʼnosida qoʻllaniladi. Yozuvning bir xilligi va maʼnolarning farqi sheʼrga oʻziga xos uslubiy nafislik baxsh etadi.

"Dunyo ishlari" romanida adib boʻy soʻzini omograf sifatida (talaffuzi yaqin, ammo maʼnosi farqli) insonning ijtimoiy mavqei va ichki dunyosidagi yolgʻizlikni tasvirlash uchun ishlatiladi:

Boʻyim baland, lekin boʻyim yolgʻiz [Hoshimov 1986; 78].

Bu jumlada boʻy soʻzi birinchi holatda "ijtimoiy mavqe, boylik" maʼnosini, ikkinchi holatda esa "yolgʻizlik" maʼnosini anglatadi. Yozuvning bir xilligi ostida yashiringan bu ikki xil maʼno qahramonning murakkab ichki holatini ochib beradi.

"Hamlet"da mashhur *"To be, or not to be, that is the question"* (Bo'lmoq yoki bo'lmaslik, mana masala) monologida Shekspir *be* [bi:] (bo'lmoq) fe'lini va *bee* [bi:] (ari) otini nazarda tutishi mumkin. Bu omografik o'yin orqali personajning hayot va o'lim haqidagi chuqur falsafiy mulohazalariga nozik bir kinoya qo'shiladi [Shakespeare 1603; III, 1, 64].

"Faithless Sally Brown" poemasida *tolled* [tould] (qo'ng'iroq chalindi) va *told* [tould] (aytmoq fe'lining o'tgan zamon shakli) omofonlari ustiga qurilgan so'z o'yini mavjud:

It got about the parish fast,

She tolled – the knell for weary [Hood 1829; 12].

Bu misrada so'z o'yini orqali Sally Brownning o'limi va u uchun chalingan qo'ng'iroq tasvirlanadi.

"Ulysses" asarida Joys turli xil omofonik va geteronimik o'yinlardan foydalanadi. Misol uchun, *sun* (quyosh) *son* (o'g'il) omofonlari Stephen Dedalusning otasi bilan bo'lgan munosabatlariga ishora qilishi mumkin [Joyce 1922; 45].

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, ushbu qiyosiy tahlil ingliz va o'zbek tillaridagi omograf va geteronimlarning lingvistik, kognitiv va uslubiy jihatlarini ochib berdi. Fonetik va leksik tizimlardagi farqlar omograf va geteronimlarning soni va turida o'z aksini topadi. Omograf va geteronimlarni idrok etish insonning kognitiv qobiliyatlariga bog'liq bo'lib, kontekst va lingvistik bilimlar asosida ma'noni aniqlashni talab qiladi. Badiiy adabiyotda esa bu til birliklari so'z o'yinlari, obrazlilik va ko'p ma'nolilikni yaratishning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. Kelgusida omograf va geteronimlarning turli nutq janrlarida, tarjima nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, til o'qitish metodikasida o'rganilishi muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

1. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics 7th ed. Oxford: Blackwell Publishing . 2008. P-528
2. Fauconnier G., & Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York: Basic Books. 2002. P-448
3. Fromkin V., Rodman R., & Hyams N. An Introduction to Language 7th ed. Boston: Thomson Heinle. 2003. P-608
4. Karimov S. Ozbek tili leksikologiyasi. Toshkent: Ozbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2008. B-288
5. Kutas M., & Federmeier K. D. Thirty years after: ERPs and semantic processing revisited. Language and Cognitive Processes. 2011. pp. 673-723
6. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind. Chikago: University of Chicago Press. 1987. P-614
7. Madvaliyev A. Ozbek tili leksikasi va frazeologiyasi. Toshkent: Ozbekiston Milliy Universiteti. 2010. B-184
8. Pinker S. The Language Instinct. New York: Harper Perennial. 1994. P-494
9. Ullmann S. Semantics; An Introduction to the Science of Meaning . Oxford: Blackwell. 1962. P-314